

Турлова Ю. А.,

кандидат юридичних наук, головний науковий співробітник
 відділу науково-методичного забезпечення прокурорської
 діяльності поза сферою кримінальної юстиції
 Національної академії прокуратури України,
 докторант відділу проблем кримінального права,
 кримінології та судустрою
 Інституту держави і права імені В. М. Корецького
 Національної академії наук України

ПРОБЛЕМИ КАРАНОСТІ ЗЛОЧИННОГО ЗАВОЛОДІННЯ ПРИРОДНИМИ РЕСУРСАМИ

Анотація. У статті досліджено караність злочинного заволодіння природними ресурсами в Україні, що має самостійне значення як для законотворчої, так і для правозастосовної діяльності. Проведений автором системний аналіз норм, що встановлюють відповідальність за злочинне заволодіння природними ресурсами, дозволив виявити неузгодженості санкцій окремих норм розділу VIII Особливої частини Кримінального кодексу України «Злочини проти довкілля» із розробленими кримінально-правовою наукою правилами конструювання санкцій.

Ключові слова: злочинне заволодіння природними ресурсами, кримінально-правові норми, покарання, санкції, конструкція, судимість, засуджені.

Постановка проблеми. Проблема охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів набула особливої актуальності в кінці минулого століття й нині залишається однією з найбільш значущих як у світовому масштабі, так і для України. Кризова екологічна ситуація в Україні головним чином зумовлена небезпечними наслідками посягань, пов'язаних із протиправним заволодінням природними ресурсами (мисливськими, рибними, рослинними, мінеральними), а саме: деградацією відновлюваних природних ресурсів (земель, рибних, лісових ресурсів та ін.) і виснаженням невідновлюваних природних ресурсів (корисних копалин).

Саме тому особливої актуальності набуває дотримання конституційно визначеного обов'язку держави щодо забезпечення екологічної безпеки й підтримання екологічної рівноваги на території України, засобами реалізації якого є кримінально-правова охорона довкілля та раціональне використання природних ресурсів.

Увага до караності злочинного заволодіння природними ресурсами як до складової кримінально-правової політики в сфері охорони довкілля зумовлена необхідністю вивчення ефективності заходів кримінального покарання як засобу захисту від діянь, що викликають деградацію та виснаження природних ресурсів, та пошуком шляхів удосконалення цих заходів. Тому видається дуже важливим вивчення караності зазначених посягань як на законодавчому, так і на правозастосовному рівні.

На відміну від проблем криміналізації та декриміналізації, яким в юридичній літературі приділяється значна увага, питання караності, зокрема пеналізації та депеналізації, залишаються недостатньо дослідженими. Різні правові та політичні аспекти караності розглядалися в наукових працях Т.А. Бушуєвої, І.М. Гальперіна, П.С. Дагеля, А.П. Козлова, А.І. Коробєєва,

В.Н. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнєцової, Н.А. Лопашенко, А.А. Музики та деяких інших авторів. Питання караності посягань на навколишнє природне середовище, зокрема злочинного заволодіння природними ресурсами, у вітчизняній правовій літературі вивчалися фрагментарно.

Метою статті є дослідження караності злочинного заволодіння природними ресурсами в Україні як на законодавчому, так і на правозастосовному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кримінально-правовий вплив здатний відігравати вагому роль у природоохоронній діяльності, причому ця роль може бути як позитивною, так і негативною. Обґрунтоване законодавче регулювання застосування заходів кримінально-правового впливу й ефективна правозастосовна діяльність здатні підвищити рівень дотримання й виконання кримінально-правових норм. Недостатньо продуманий та помилковий підхід законодавчих або правозастосовних органів у цій сфері здатний блокувати або значно ослабити потенціал кримінально-правової заборони в запобіганні злочинним заволодінням природними ресурсами.

Варто зауважити, що формальна оцінка суспільної небезпеки злочинів, пов'язаних із протиправним заволодінням природними ресурсами, відображається в санкціях відповідних кримінально-правових норм за допомогою таких засобів, як види й розмір покарання, тобто в кількісному аспекті криміналізації таких посягань, їхній караності або ж пеналізації.

До таких норм належать: ст. 239-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) «Незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель», ст. 239-2 КК України «Незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах», ст. 240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр», ст. 244 КК України «Порушення законодавства про континентальний шельф України», ст. 246 КК України «Незаконна порубка лісу», ст. 248 КК України «Незаконне полювання», ст. 249 КК України «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом».

Отже, караність може бути як законодавчою (визначення кримінальною нормою її виду та меж), так і правозастосовною (призначення покарання на практиці).

Вивчення законодавчої караності передбачає дослідження видів і розмірів санкцій зазначених статей. Їхній аналіз дозволяє дійти висновку, що майже всі вони є альтернативними, тобто такими, що містять вказівку на два або більше види основних покарань, з яких суд обирає лише одне. Виключення становить лише санкція за злочин, передбачений ч. 4 ст. 240 КК України «Порушення правил охорони або використання

надр». Зазначена норма містить таку кваліфікуючу ознаку, як учинення діяння шляхом підпалу, вибуху чи іншим загально-небезпечним способом або спричинення загибелі людей, їх масового захворювання чи інших тяжких наслідків. Санкція зазначеної норми встановлює основне покарання лише одного виду – позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років із конфіскацією незаконно добутого й знарядь видобування, тому є одиничною та відносно визначеною. Водночас зауважимо, що зазначені посягання доповнили розділ VIII Особливої частини КК лише в 2009 р. відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за правопорушення в сфері довкілля» № 1708-VI від 05.11.2009 р.

Розглядаючи альтернативні санкції за злочинне заволодіння природними ресурсами, зауважимо, що всі вони встановлені за злочини невеликої або середньої тяжкості. Закон у цьому випадку надає суду можливість призначити один із закріплених у санкції видів покарань, який би відповідав ступеню суспільної небезпеки вчиненого та особі винного. При цьому зазначені альтернативні санкції містять різну кількість і види покарань. Найчастіше (5 разів) в альтернативних санкціях застосовується два види покарання. Зокрема, комбінація в вигляді обмеження волі та позбавлення волі на певний строк наявна в санкціях, передбачених ч.ч. 2 та 3 ст. ст. 239-1, 239-2 КК України, ч. 3 ст. 240 КК України.

Також два види основного покарання (штраф та обмеження волі) містять санкції ч. 1 ст. ст. 239-1, 239-2, 249 КК України. У ч. 2 ст. 244 КК України передбачено покарання у вигляді штрафу або арешту.

По три види покарання містять санкції за злочини, передбачені ч. ч. 1 ст. ст. 240, 244 КК України, а також ч. ч. 2 ст. ст. 240, 248, 249 КК України. Такими покараннями є штраф, обмеження волі та позбавлення волі на певний строк. За злочин, передбачений ч. 1 ст. 248 КК України, – штраф, громадські роботи й обмеження волі.

За вчинення незаконної порубки лісу (ст. 246 КК України) суд може призначити одне з чотирьох видів покарань: штраф, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк.

Як юридичні конструкції санкції мають бути логічним упорядкуванням нормативного матеріалу, що характеризується як кількісно, так і якісно. Якісні характеристики санкцій визначаються переліком видів покарань, що відрізняються один від одного набором властивих їм правових обмежень і потенційним карально-запобіжним впливом на засудженого. Кількісні – визначенням розміру покарань.

Для того, щоб суд, розглядаючи конкретну справу, міг призначити справедливе покарання, законодавцю необхідно встановити справедливу санкцію. Цілком очевидно, що принцип справедливості при призначенні покарання може бути реалізований лише тоді, коли він врахований законодавцем при конструюванні санкцій Особливої частини КК України. Водночас побудова санкцій кримінально-правових норм є однією з найбільш складних проблем законотворчої діяльності в цій сфері.

Проведений нами аналіз санкцій норм статей, що встановлюють відповідальність за злочинне заволодіння природними ресурсами, дав можливість узагальнити недоліки, що властиві зазначеним санкціям. Серед них найбільш вагомими є такі: конструкція санкцій не завжди враховує характер і ступінь суспільної небезпечності посягань, що негативно позначається на судовій практиці; має місце недотримання правила про допустиме співвідношення визначених у санкції основних і

додаткових покарань, відповідно до якого основне покарання завжди має бути більш суворим, ніж поєднане з ним додаткове покарання; існують санкції з великою амплітудою між нижчими та вищими межами покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк; недостатньо обґрунтоване встановлення в санкції значної кількості основних видів покарань, які можуть бути призначені за один і той самий злочин; не завжди є узгодженими санкції в основному, кваліфікованому та особливо кваліфікованому складах злочинів.

Так, до норм, що передбачають у своїх диспозиціях наслідки в вигляді загибелі людей, слід віднести ч. ч. 3 ст. ст. 239-1, ч. 4 ст. 240 КК України. Водночас ч. 3 ст. 239-1 КК України передбачає альтернативу основному покаранню в вигляді обмеження або позбавлення волі. На нашу думку, з огляду на небезпечність зазначених посягань передбачення в санкціях злочинів, які мають своїми наслідками (поряд з іншими) загибель людей, є не виправданим. Покарання у вигляді обмеження волі не буде відповідати ні загальній, ні спеціальній превенції злочинів.

Слушно видається висловлена в літературі позиція, відповідно до якої в злочинах, що не є тяжкими (до 5-ти років позбавлення волі) інтервал між мінімальною та максимальною межами санкції не повинен перевищувати 3-х років, а в тяжких та особливо тяжких злочинах (до 10-ти та 15-ти років відповідно) – 5-ти років [1, с. 101]. Наведені погляди в цілому заслуговують на підтримку й мають бути враховані при конструюванні санкцій.

При вирішенні проблеми конструювання санкцій не можна оминати увагою питання про «ступінчастість» зміни санкцій. Загальною визначеною в теорії кримінального права є положення про те, що мінімальна межа санкції норми, яка посилює покарання, не повинна заходити («зашкалювати») за максимальну межу санкції норми, котра встановлює покарання за менш небезпечне діяння [2, с. 149]. Водночас деякі автори вважають прийнятним, що «сходи» санкцій можуть будувалися «з перекриттям» (наприклад, ч. 1 – до трьох років, ч. 2 – від двох до п'яти років, ч. 3 – від чотирьох до семи років) [1, с. 102].

На наш погляд, остання пропозиція є недоречною, адже конструкція кримінально-правових санкцій має виключати можливість призначення за тяжкий вид злочину покарання, рівного або меншого, ніж за менш тяжкий вид того ж злочину. Адже за загальним правилом покарання за кваліфікований злочин повинне бути вище, ніж за некваліфікований. Крім того, більш чітке визначення меж покарання не суперечить принципу індивідуалізації покарання, адже кримінально-правова санкція (у широкому розумінні) включає не тільки санкцію статті Особливої частини кримінального закону, а й низку положень його Загальної частини: про можливість призначення покарання нижче нижчої межі, про конкретні правила призначення окремих видів кримінального покарання; про застосування умовного засудження та ін. [3, с. 123].

Аналіз зазначених кримінально-правових санкцій засвідчив, що законодавець при їх побудові не завжди керувався зазначеним правилом. Наприклад, ч. 1 ст. 240 КК України «Порушення правил охорони або використання надр» передбачає покарання в вигляді обмеження волі на строк до двох років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 2 – обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк; ч. 3 – обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк. Очевидно, що при такому підході існує можливість призначення за особливо кваліфікований вид злочину покарання, рівного покаранню за основний

вид злочину – обмеження або позбавлення волі на строк до двох років.

Серед аналізованих наявні також статті, що в різних частинах містять санкції, однакові за видами й розмірами основного покарання. Прикладом може бути конструкція санкцій у ст. 249 КК України «Незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом». Обидві частини статті містять основне покарання в вигляді обмеження волі на строк до трьох років.

Деякі санкції у статтях розділу (ст. ст. 240, 248 КК України) сконструйовані методом «поглинання» [4, с. 760], який характеризується диференціацією верхніх меж основного покарання при тотожності нижніх меж. У санкціях норм, що встановлюють відповідальність за протиправне заволодіння природними ресурсами, поширеною є ситуація визначення єдиних мінімальних меж покарання (обмеження або позбавлення волі). Це дає суду можливість призначити за злочин, який містить кваліфікуючі ознаки, покарання, що дорівнює покаранню за злочин з основним складом при подібних характеристиках винної особи та приблизно рівній кількості пом'якшувальних або ж обтяжуючих покарання обставин.

Така конструкція санкцій, що настільки розширює сферу судового рішення, на нашу думку, істотно підвищує корупційний потенціал пеналізації злочинів, пов'язаних із заволодінням природними ресурсами.

Як зазначалося вище, альтернативні санкції аналізованих статей містять різну кількість основних видів покарань. За вчинення трьох злочинів суд може призначити одне з чотирьох видів покарань. Для ст. 246 КК України це штраф, арешт, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк.

Варто зауважити, що в юридичній літературі неодноразово критикувалася альтернативність як нормативно-правова форма санкцій норм Особливої частини Кримінального кодексу [4, с. 754]. Аргументом на користь виключення таких юридичних конструкцій є незначний загальнопревентивний потенціал цих норм. Адже кожний, хто знайомиться зі змістом кримінально-правової заборони, має чітко уявляти, наскільки небезпечним є її порушення для правоохоронних благ і інтересів. Якщо ж міра відповідальності встановлюється альтернативно, тобто за один і той самий злочин передбачається декілька видів покарань, то таке уявлення скласти важко. Крім того, логічним обґрунтуванням позиції щодо обмеження варіативності основних видів покарань є прагнення до зниження корупційного потенціалу покарання за рахунок законодавчого обмеження кількості варіантів судового рішення відносно міри покарання засудженого. Адже ситуація, коли санкція на вибір суду пропонує 4 й більше видів основного покарання, засвідчує дефектність конструкції таких санкцій.

Водночас надмірна мінімізація в альтернативних санкціях кількості видів основних покарань істотно звужує можливості індивідуалізації покарання. Саме тому обмеження основних видів покарань трьома видами має в перспективі сприяти підвищенню ефективності караності, наблизивши застосування покарання до уявного ідеалу справедливості.

Як зазначалося вище, побудова деяких санкцій норм, що встановлюють відповідальність за злочинне заволодіння природними ресурсами, не відповідає вимогам узгодженості основного та додаткового покарання. Необхідно наголосити на тому, що санкція норми як юридична конструкція, що є необхідною умовою забезпечення законодавчої оцінки властивого кожному виду покарання рівня караності, не має конструювати-

ся без урахування логіки побудови системи покарань. Зокрема йдеться про правило, відповідно до якого основне покарання завжди має бути більш суворим, ніж поєднане з ним додаткове покарання [3, с. 124].

Прикладами таких дефектних конструкцій є ч. ч. 1 ст. ст. 239-1, 239-2 КК України, які передбачають основним покаранням штраф, а додатковим – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Але ж відповідно до ст. 51 КК України штраф є менш суворим покаранням.

Крім того, 15 санкцій зазначених норм містять положення щодо спеціальної конфіскації. Вказівки на предмет спеціальної конфіскації є доволі різноманітними: у ст. ст. 239-1, 239-2 КК України йдеться про конфіскацію зняряд і засобів заволодіння; у ч. 3 та ч. 4 ст. 240 КК України – конфіскацію незаконно добутого й зняряд видобування, зняряддя й засобів заволодіння; у ч. 1 ст. 244 КК України – про конфіскацію всіх зняряд, якими користувалася винувата особа для вчинення злочину або без такої конфіскації; у ч. 1 ст. 244 КК України йдеться про конфіскацію обладнання; у ст. 246 КК України – конфіскацію незаконно добутого; у ст. 248 КК України – конфіскацію зняряд і засобів полювання та всього добутого; у ст. 249 КК України – про конфіскацію зняряд і засобів промислу та всього добутого.

Щодо правозастосовної караності, тобто судимості за злочини цієї категорії, у науковій літературі відзначається, що всього за їхнє вчинення в 2015 р. було засуджено 906 осіб. Проведений аналіз структури судимості свідчить, що 96,8% засуджених за злочинне заволодіння природними ресурсами були або звільнені від покарання, або ж до них застосовувався такий вид покарання, як штраф. Інші види покарання, що передбачені санкціями кримінально-правових норм екологічного характеру, практично не застосовуються. Так, із загальної кількості засуджених лише 9 осіб було засуджено до позбавлення волі, 17 – до обмеження волі, 3 – до громадських робіт [5, с. 187].

Висновки. Проведений автором аналіз правозастосовної караності, тобто судимості за злочинне заволодіння природними ресурсами, дозволив з'ясувати кількісні та якісні показники судової практики в Україні за злочини цієї категорії. Проведене дослідження засвідчує наявність значного розриву між розмірами та видами покарань, що передбачені санкціями кримінально-правових норм, і практикою призначення покарань за злочини цієї категорії. Отже, низький запобіжний потенціал правозастосовної діяльності в сфері протидії злочинному заволодінню природними ресурсами, невиконання каральної та превентивної функції практики притягнення порушників до кримінальної відповідальності та призначення покарання за порушення екологічного законодавства потребує інших підходів у законодавчій караності зазначених посягань.

Проведений автором системний аналіз видів і розмірів санкцій норм, що встановлюють відповідальність за злочинне заволодіння природними ресурсами, дозволив виявити та обґрунтувати неузгодженість окремих санкцій із розробленими кримінально-правовою наукою правилами конструювання санкцій, а також окреслити шляхи їх подолання. Зважаючи на необхідність врахування властивостей системи покарань, забезпечення співвідношення між ступенем тяжкості злочинів цієї категорії та суворістю виду й розміру покарання, що передбачається за їх вчинення, а також із метою підвищення запобіжного потенціалу караності злочинного заволодіння природними ресурсами є доцільним законодавче корегування відповідних норм.

Література:

1. Музика А.А. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : [монографія] / А.А. Музика, О.П. Горох. – К. : Паливода А.В., 2012. – 404 с.
2. Дементьев С.И. Построение уголовно-правовых санкций в виде лишения свободы / С. И. Дементьев. – Ростов : Изд-во Ростов. ун-та, 1986. – 157 с.
3. Турлова Ю.А. Проблеми пеналізації злочинів проти довкілля в Україні / Ю.А. Турлова // «Jurnalul juridic national: teorie și practică (Национальный юридический журнал: теория и практика)». – 2015. – № 2/1. – С. 120–125.
4. Тихонова С.С. Особенности конструирования санкций в уголовном законе: теория и законодательная практика / С.С. Тихонова // Юридическая техника. – 2013. – № 7 (ч. 2). – С. 752–761.
5. Поліщук Г.С. Щодо правозастосовної практики у сфері протидії злочинного заволодіння природними ресурсами / Г.С. Поліщук // Матеріали І Щорічної міжнародної науково-практичної конференції «Захист права власності Українського народу : вітчизняні реалії та зарубіжний досвід для України». – К. : Національна академія прокуратури України, 2016. – С. 186–187.

Турлова Ю. А. Проблеми наказуемости преступного завладения природными ресурсами

Аннотация. В статье исследована наказуемость преступного завладения природными ресурсами в Украине, что имеет самостоятельное значение как для законотворческой, так и для правоприменительной деятельности. Проведенный автором системный анализ норм, установ-

ливающих ответственность за преступное завладение природными ресурсами, позволил выявить несогласованность санкций отдельных норм раздела VIII Особенной части Уголовного кодекса Украины «Преступления против окружающей среды» с разработанными уголовно-правовой наукой правилами конструирования санкций.

Ключевые слова: преступное завладение природными ресурсами, уголовно-правовые нормы, наказание, санкции, конструкция, судимость, осужденные.

Turlova Yu. The penalty problems of the illegal acquisition of the environmental resources

Summary. The article handles the penalty issues of the illegal acquisition of the environmental resources in Ukraine which is the factor for the legislative and law-enforcement activity. The author's system analysis of the regulations which establish liability for the illegal acquisition of the environmental resources has discovered the inconsistency between penal sanctions of some articles of Chapter VIII "Criminal offenses against environment" of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine and the regulations for the sanction composition worked out by the criminal law scientists.

Key words: illegal acquisition of the environmental resources, criminal law regulations, punishment, sanctions, composition, conviction, convicted.